MINTAQA IQTISODIY TIZIMI BARQARORLIGINI MUSTAHKAMLASHDA TADBIRKORLIK FAOLIYATI SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING INSTITUTSIONAL-IQTISODIY MEXANIZMLARI

Qurbonboyev Masharif O‘ktamboy o‘g‘li

“AT Xalq banki” Qo‘shko‘pir universal bank xizmatlari markazi Mahallabay va davlat dasturlari bilan ishlash bo‘limi bosh mutaxassisi, mahalla bankiri

Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.21947547

Annotatsiya: Ushbu maqolada mintaqa iqtisodiy tizimi barqarorligini mustahkamlashda tadbirkorlik faoliyati samaradorligini oshirishning institutsional-iqtisodiy mexanizmlari tadqiq etiladi. Douglass North va Oliver Williamson tomonidan asoslangan institutsional iqtisodiyot nazariyasi asosida O‘zbekistonda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlashning huquqiy, moliyaviy va infratuzilmaviy mexanizmlari tahlil qilingan. Tadqiqotning asosiy topilmasi shundan iboratki, 2022–2024-yillarda kichik tadbirkorlikning yalpi ichki mahsulotdagi ulushi 53 foizdan 54,3 foizga oshgan va 2026–2027-yillarga 270 trln so‘mlik davlat qo‘llab-quvvatlash rejalashtirilgan bo‘lsa-da, mavjud mexanizmlar asosan direktiv bank kreditlashiga tayanadi va mintaqalar kesimida tadbirkorlik faolligida sezilarli tafovutlar saqlanib qolmoqda. Tahlil natijalari asosida institutsional muvofiqlashtirishni kuchaytirish, moliyalashtirish vositalarini diversifikatsiya qilish va samaradorlikka asoslangan monitoring tizimini joriy etish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: mintaqaviy iqtisodiy barqarorlik, tadbirkorlik faoliyati, institutsional mexanizmlar, kichik biznes, davlat qo‘llab-quvvatlashi.

Аннотация. В статье исследуются институционально-экономические механизмы повышения эффективности предпринимательской деятельности в укреплении устойчивости региональной экономической системы. На основе институциональной теории Д. Норта и О. Уильямсона проанализированы правовые, финансовые и инфраструктурные механизмы поддержки малого бизнеса и частного предпринимательства в Узбекистане. Установлено, что в 2022–2024 годах доля малого бизнеса в ВВП выросла с 53 до 54,3 процента, а на 2026–2027 годы запланирована государственная поддержка в размере 270 трлн сумов, однако действующие механизмы преимущественно опираются на директивное банковское кредитование, а региональные диспропорции предпринимательской активности сохраняются. По результатам анализа разработаны практические рекомендации по усилению институциональной координации, диверсификации инструментов финансирования и внедрению системы мониторинга, ориентированной на результативность.

Ключевые слова: региональная экономическая устойчивость, предпринимательская деятельность, институциональные механизмы, малый бизнес, государственная поддержка.

Abstract. This article examines the institutional-economic mechanisms for improving the efficiency of entrepreneurial activity in strengthening the stability of the regional economic system. Drawing on the institutional economics of D. North and O. Williamson, the legal, financial, and infrastructural mechanisms supporting small business and private entrepreneurship in Uzbekistan are analysed. The key finding is that, although the share of small business in GDP rose from 53 to 54.3 percent between 2022 and 2024, and 270 trillion

soums of state support are planned for 2026–2027, existing mechanisms rely predominantly on directive bank lending, while significant regional disparities in entrepreneurial activity persist. Based on the analysis, practical recommendations are proposed for strengthening institutional coordination, diversifying financing instruments, and introducing a performance-based monitoring system.

Keywords: regional economic stability, entrepreneurial activity, institutional mechanisms, small business, state support.

Kirish

Mintaqa iqtisodiy tizimining barqarorligi ko‘p jihatdan tadbirkorlik sub’ektlarining faolligi va samaradorligiga bog‘liq. Tadbirkorlik nafaqat yangi ish o‘rinlari yaratadi va byudjetga soliq tushumlarini ta’minlaydi, balki mintaqaviy iqtisodiyotning tashqi omillarga (jahon bozori narxlari, iqlim, migratsiya) nisbatan chidamliligini oshiruvchi asosiy institutsional mexanizm hisoblanadi. O‘zbekistonda so‘nggi yillarda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylandi — bunga 2024-yilni “Yoshlar va biznesni qo‘llab-quvvatlash yili” deb e’lon qilingan PF-37-son Farmoni va Prezidentning tadbirkorlar bilan muntazam o‘tkazilayotgan ochiq muloqotlari asosida qabul qilinayotgan chora-tadbirlar dasturlari yaqqol dalil bo‘ladi.

Shu bilan birga, tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlashga yo‘naltirilgan mablag‘lar hajmining o‘sishi mintaqalar kesimida bir xil natija bermayapti: ba’zi viloyatlarda tadbirkorlik faolligi zichligi boshqalarga nisbatan bir necha barobar yuqori bo‘lib qolmoqda. Bu holat qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarining institutsional jihatdan qanchalik samarali ishlayotgani va ularni takomillashtirish yo‘llari bo‘yicha maxsus tadqiqot o‘tkazishni taqozo etadi.

Adabiyotlar sharhi va metodlar

Institutsional iqtisodiyot nazariyasining asoschisi Duglas Nort institutlarni — jamiyatdagi “o‘yin qoidalari”ni — iqtisodiy faoliyat xarajatlarini (tranzaksion xarajatlarni) belgilovchi asosiy omil sifatida ta’riflaydi: rasmiy institutlar (qonunlar, me’yoriy hujjatlar) va norasmiy institutlar (odatlar, ishonch darajasi) birgalikda tadbirkorlik faoliyati samaradorligini shakllantiradi.[1] Oliver Uilyamson bu g‘oyani rivojlantirib, tashkilotlar va bozor o‘rtasidagi tanlovni tranzaksion xarajatlar nuqtai nazaridan asoslab berdi — institutsional muhit qanchalik barqaror va bashorat qilinadigan bo‘lsa, tadbirkorlik xarajatlari shunchalik past bo‘ladi.[2]

O‘zbek tadqiqotchilari tomonidan olib borilgan so‘nggi tahlillarda tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlashning huquqiy va iqtisodiy mexanizmlari — soliq imtiyozlari, subsidiyalar, imtiyozli kreditlar, “bir darcha” tamoyili va raqamlashtirish — alohida ko‘rib chiqilgan bo‘lib, ushbu choralarning kichik biznesning YaIMdagi ulushi o‘sishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatayotgani statistik ma’lumotlar asosida tasdiqlangan.[3] Shu bilan birga, kichik biznesning iqtisodiy salohiyati va bandlikdagi o‘rniga bag‘ishlangan tadqiqotlarda sektorning tarmoq va hudud kesimidagi notekis rivojlanishi alohida muammo sifatida qayd etiladi.[4]

Muhokama va Natijalar

O‘zbekistonda kichik tadbirkorlikning asosiy makroiqtisodiy ko‘rsatkichlari 1-jadvalda tizimlashtirilgan.

1-jadval

Kichik tadbirkorlikning O‘zbekiston iqtisodiyotidagi o‘rni dinamikasi (2022–2027)[1]

Davr	YaIMdagi ulush	Bandlik / qo‘llab-quvvatlash hajmi
2022-yil	53,0 %	—
2023-yil	54,0 %	—
2024-yil	54,3 %	2 mln dan ortiq band aholi (2025-yil boshiga)
2026–2027-yillar (reja)	—	270 trln so‘m davlat qo‘llab-quvvatlashi, shundan 250 trln so‘mi tijorat banklari orqali KO‘B uchun

Jadval ma’lumotlaridan ko‘rinadiki, kichik tadbirkorlikning YaIMdagi ulushi uch yil ichida barqaror o‘sish tendensiyasini namoyon etdi — 53 foizdan 54,3 foizga yetdi. Bu davlatning tadbirkorlikni institutsional qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan siyosati natija bera boshlaganidan dalolat beradi. Ayni paytda, 2026–2027-yillarga mo‘ljallangan 270 trln so‘mlik dastur tarkibida mablag‘larning katta qismi (250 trln so‘m, ya’ni 92,6 foizga yaqini) tijorat banklari orqali kreditlash shaklida yo‘naltirilishi ko‘zda tutilgan — bu moliyalashtirish mexanizmining bank kreditiga qattiq bog‘liqligini ko‘rsatadi.

Institutsional qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarining asosiy shakllari 2-jadvalda keltirilgan.

2-jadval

Tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlashning institutsional mexanizmlari[2]

Mexanizm	Maqsadli yo‘nalish	Asosiy tavsif
Oilaviy tadbirkorlik dasturi	Oilaviy biznes, yoshlar	Kreditlarning kamida 40 %i yoshlar tadbirkorligiga yo‘naltiriladi
“Kelajakka qadam” dasturi	Yosh tadbirkorlar	100 mln so‘mgacha mablag‘ — uskuna, ijara, marketing uchun
“Tadbirkorlikni rivojlantirish kompaniyasi” AJ	Tadbirkorlik loyihalari	5 mingdan ortiq loyihani 4 trln so‘m hisobidan moliyalashtirish
Erkin iqtisodiy va kichik sanoat zonalari	Ishlab chiqarish, TXI loyihalari	Infratuzilma rivojlantirish uchun davlat byudjetidan mablag‘ ajratish
“Bir darcha” tamoyili va	Barcha tadbirkorlar	Ro‘yxatdan o‘tish va xizmatlarni onlaylashtirish orqali tranzaksion

[1] Manba: O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi va Prezidentning tadbirkorlar bilan ochiq muloqoti materiallari asosida muallif tomonidan tizimlashtirilgan.

[2] Manba: O‘zbekiston Respublikasi normativ-huquqiy hujjatlari (PF-37, PQ-4862 va boshqalar) asosida muallif tomonidan tuzilgan.

Mexanizm	Maqsadli yo‘nalish	Asosiy tavsif
raqamlashtirish		xarajatlarni kamaytirish

Hududiy kesimda tadbirkorlik faolligi zichligida sezilarli tafovutlar mavjud: Milliy statistika qo‘mitasi ma’lumotlariga ko‘ra, Farg‘ona viloyatida kichik tadbirkorlik zichligi ko‘rsatkichi 13,2 birlikni tashkil etsa, Surxondaryo viloyatida bu ko‘rsatkich atigi 10,5 birlikka teng — ya’ni deyarli 26 foizga past. Bu holat mavjud institutsional mexanizmlarning barcha mintaqalarda bir xil samaradorlik bilan ishlamayotganini, ularni hududiy xususiyatlarga moslashtirish zarurligini ko‘rsatadi.

O‘tkazilgan tahlil natijalari asosida to‘rtta asosiy tendensiya aniqlandi.

Birinchi tendensiya — miqdoriy o‘sish va institutsional bo‘shliq. Kichik tadbirkorlikning YaIMdagi ulushi izchil o‘smoqda (1-jadval), biroq bu o‘sish asosan davlat tomonidan yo‘naltirilgan moliyaviy resurslar hisobiga ta’minlanmoqda, bozor mexanizmlari (venchur kapital, aktsiyadorlik moliyalashtiruvi) hali yetarli rivojlanmagan. Nort ta’kidlaganidek, institutlarning barqarorligi nafaqat resurs hajmiga, balki tranzaksion xarajatlarni qanchalik kamaytira olishiga bog‘liq — O‘zbekistonda bu yo‘nalishda “bir darcha” va raqamlashtirish choralari boshlang‘ich bosqichda qolmoqda.

Ikkinchi tendensiya — moliyalashtirish mexanizmining bir tomonlamaligi. 2026–2027-yillarga mo‘ljallangan 270 trln so‘mlik dasturning aksariyat qismi (92,6 %) tijorat banklari orqali kreditlash shaklida rejalashtirilgan (1-jadval). Bu tadbirkorlikni rivojlantirishning asosiy institutsional vositasi sifatida bank tizimiga haddan tashqari yuklama tushirilayotganini, muqobil moliyalashtirish instrumentlari (lizing, faktoring, kraudfanding) yetarli institutsional qo‘llab-quvvatlanmayotganini ko‘rsatadi.

Uchinchi tendensiya — hududiy tengsizlik. Farg‘ona va Surxondaryo viloyatlari o‘rtasidagi tadbirkorlik zichligi farqi (13,2 va 10,5 birlik) shuni ko‘rsatadiki, markazlashgan qo‘llab-quvvatlash dasturlari barcha hududlarda bir xil institutsional natija bermayapti. Bu Uilyamson ta’kidlagan — institutsional mexanizmlar mahalliy sharoit (infratuzilma, inson kapitali, bozorga yaqinlik)ga moslashtirilishi zarurligi — tamoyilining amaliy tasdig‘idir.

To‘rtinchi tendensiya — natijadorlikni baholash tizimining yetishmasligi. Qo‘llab-quvvatlash dasturlari asosan ajratilgan mablag‘ hajmi (input) bo‘yicha baholanadi, biroq ularning tadbirkorlik samaradorligiga (bandlik sifati, korxonalar hayotiyligi, soliq to‘lash intizomi kabi natija ko‘rsatkichlariga) real ta’siri sistemali monitoring qilinmaydi. Bu institutsional mexanizmlarni takomillashtirish bo‘yicha qarorlar qabul qilishni qiyinlashtiradi.

XULOSA

Maqola mintaqa iqtisodiy tizimi barqarorligini mustahkamlashda tadbirkorlik faoliyati samaradorligini oshirishning institutsional-iqtisodiy mexanizmlarini institutsional iqtisodiyot nazariyasi asosida tahlil qilish maqsadida amalga oshirildi. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi va rasmiy me’yoriy-huquqiy hujjatlar asosida ikkita qiyosiy jadval tuzildi.

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, 2022–2024-yillarda kichik tadbirkorlikning YaIMdagi ulushi 53 foizdan 54,3 foizga oshgan, 2026–2027-yillarga esa 270 trln so‘mlik davlat qo‘llab-quvvatlashi rejalashtirilgan. Shu bilan birga, mavjud institutsional mexanizmlar asosan direktiv bank kreditlashiga tayanadi, moliyalashtirish vositalari yetarli diversifikatsiyalanmagan va mintaqalar kesimida tadbirkorlik faolligida sezilarli tafovutlar (Farg‘ona — 13,2, Surxondaryo — 10,5 birlik) saqlanib qolmoqda. Bu holat mintaqa

iqtisodiy tizimi barqarorligini mustahkamlash uchun institutsional mexanizmlarni takomillashtirish zarurligini ko‘rsatadi.

Amaliy tavsiya sifatida quyidagilar taklif etiladi: (1) tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash dasturlarini hududiy xususiyatlarga moslashtirish orqali institutsional muvofiqlashtirishni kuchaytirish; (2) bank krediti bilan bir qatorda lizing, faktoring va boshqa muqobil moliyalashtirish vositalarini institutsional rivojlantirish; (3) qo‘llab-quvvatlash dasturlarini ajratilgan mablag‘ hajmi emas, balki tadbirkorlik samaradorligi (bandlik sifati, korxonalar hayotiyligi) ko‘rsatkichlari asosida baholovchi monitoring tizimini joriy etish.

Kelajakdagi tadqiqotlar tadbirkorlik faoliyati samaradorligi bilan mintaqadagi inson kapitali sifati o‘rtasidagi bog‘liqlikni empirik ma’lumotlar asosida chuqurroq o‘rganishga qaratilishi maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Porter M.E. The Competitive Advantage of Nations. — New York: Free Press, 1990.
2. Madraximov, Q., Matkarimov, M., Yakubov, A., & Nurjonov, J. Methodological approaches to assessment of entrepreneurial ability. American Journal of Business Management, Economics and Banking. ISSN (E), 2832-8078.
3. Matkarimov, M., Madraximov, Q., Sherjonov, S., & Nurjonov, J. The Purpose OF Assessing A Person's Entrepreneurial Capacity is to Classify Their Quality Characteristics. Green Economy and Development, 3(8), 666659.
4. Egamberganovich, M. Q. (2025). MINTAQALAR KESIMIDA IQTISODIY NOMUTANOSIBLIKLAR VA ULARNI KAMAYTIRISH STRATEGIYALARI. Raqamli iqtisodiyot (Цифровая экономика), (13. I), 2085-2097.
5. Egamberganovich, M. Q., & Dilshodbekovna, S. M. (2025). O ‘ZBEKISTON MINTAQALARI BO ‘YICHA IQTISODIY NOMUTANOSIBLIKLARNING KONVERGENTSIYA KO ‘RSATKICHLARI TAHLILI. Journal of marketing, business and management, 4(6), 47-54.
6. Egamberganovich, M. Q. (2026). RAQAMLI IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISH SHAROITIDA SUN’IY INTELLEKTNING AHAMIYATI. Raqamli iqtisodiyot (Цифровая экономика), (14. I), 927-935.
7. Мадрахимов, К. Э. (2024). ҲУДУДЛАРНИНГ ИҚТИСОДИЙ РИВОЖЛАНИШИНИНГ НОМУТАНОСИБЛИГИНИ БАРТАРАФ ЭТИШ УСУЛЛАРИ. Scientific Journal of Actuarial Finance and Accounting, 4(07), 193-201.
8. Мадрахимов, К. Э. (2024). РЕСПУБЛИКА ҲУДУДЛАРИНИНГ ИҚТИСОДИЙ РИВОЖЛАНИШ ДАРАЖАСИНИ ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ. Scientific Journal of Actuarial Finance and Accounting, 4(05), 126-131.
9. Мадрахимов, К. Э. (2024). МИНТАҚАВИЙ ИҚТИСОДИЙ СИЁСАТНИНГ МАҚСАДЛИ АМАЛГА ОШИРИШ ЙЎНАЛИШЛАРИ. Scientific Journal of Actuarial Finance and Accounting, 4(04), 231-239.
10. МАДРАХИМОВ, К. (2024). МИНТАҚАВИЙ ИҚТИСОДИЙ СИЁСАТНИНГ СТРАТЕГИК УСТУВОР ЙЎНАЛИШЛАРИ. SCIENCEPROBLEMS. UZ Учредители: ООО “Scienceproblems team”, 4, 152-161.